

आत्मचित्र - भाग ४२

(कै. राम गबाले यांच्या 'आत्मचित्र' या आत्मचरित्रात्मक पुस्तकातून क्रमशः)

महर्षी अण्णासाहेब कर्वे, सर विश्वेश्वरय्या, आचार्य विनोबा भावे अशा लोकोत्तर व्यक्तींच्या सहवासाचं भाग्य मला लाभलं आहे. मला वाटतं साऱ्या समाजाच्या हिताचं भान ठेवून त्या जबाबदारीचं ओझं वाहणाऱ्या अशा थोर व्यक्तींच्या स्वभावात एक जिवंत, निर्मळ खळखळणारी विनोदबुद्धी असते. या 'गांधी' फिल्मच्या निर्मितीच्या योजनेच्या पाठपुराव्यामध्ये आठ-दहा

महिन्यांचा, काही वर्षांचा विलंबित काळही गेला. कधी श्री.कोठारी, कधी स्वतः अॅटन्बेरो येऊन जात. प्रत्यक्ष चित्रपट सुरू झाला त्यावेळी मी बी.आर.फिल्मचं एक चित्र करत होतो, त्यामुळे चित्रपटाच्या निर्मितीशी माझा प्रत्यक्ष संबंध राहू शकला नाही.

‘गांधी’ चित्राबाबत आणखी एक फारच गमतीची गोष्ट घडली. हे चित्र पुरं होऊन त्याला अॅकॅडमी अॅवॉर्डसही मिळाली होती. मी अमेरिकेत गेलो असताना माझ्या एका मित्राबरोबर ज्योतिष सांगणाऱ्या जूडी हेवन्ली नावाच्या विदूषीला भेटण्यासाठी आम्ही दोघे निघालो. माझ्या मित्रानं त्यांची काही महिन्यापूर्वी अपॉईटमेंट घेतली होती.

त्या ठिकाणी संध्याकाळी साडेपाच वाजता त्यांच्या कन्सल्टिंग रुममध्ये पोचायचं होतं. मोटर वे वरून गप्पा मारत जात असताना भान न राहून ट्रॅक बदलला न गेल्यानं एक आऊटलेट चुकला. आम्हांला कित्येक मैलांचा वळसा पडणार होता. आता ठरल्या वेळी पोहचणं अशक्य होतं. माझा मित्र म्हणाला, “आता त्यांची भेट होणं शक्य नाही. ही त्यांची आजच्या दिवसाची शेवटची अपॉईटमेंट आहे. आपण जायलाच नको.” मी त्याला म्हणालो, “ते ठिकाण, तिथला बीच अतिशय सुरेख आहे. तू म्हणत होतास, तसा आपल्या काही चुकीमुळं आपला असा घोटाळा झाला आहे. आपण जाऊया तरी ! न जाणो, तिचीही अशीच काही गडबड झाली असेल तर ती तिथे असेलही, भेट होईल. व्हाय नॉट टेक अ चान्स ?” आम्ही तिथं पोहचून गाडी लावतानाच माझा मित्र म्हणाला, “अरे ! दिखता है वो तो है शायद, नहीं तो लाईट कैसी जलती रहती?” माझा मित्र कार्ड पाठवून आत गेला. मी साहजिकच बाहेर वेटिंग रूममध्ये थांबलो. अशा खासगी कन्सल्टेशनमध्ये आपण बरोबर राहणं योग्य नाही म्हणून मी थांबलो होतो. थोड्या वेळानं निरोप आला, की मला आत बोलावलंय. माझा मित्र उशीर झाल्याबद्दल क्षमा मागत असताना त्या म्हणाल्या, “ठीक आहे, तुम्ही आलाच आहात ते तुमच्या मित्रामुळं. ते तुमच्याबरोबर आहेत, त्यांना आत बोलवा ना.” मी आत गेल्यानंतर मामुली ओळख झाली. त्यांनी एक पुस्तिका आणि कागद मला सहज वाचायला दिला. ते घेऊन मी खोलीच्याच दुसऱ्या कोपऱ्यात वाचत बसलो आणि आश्चर्याची गोष्ट, त्याकाळच्या जगातल्या अठरा मानसशास्त्रतज्ज्ञांपैकी एक अशा या मानसशास्त्रज्ञ, व्याख्याती, वृत्तपत्रकार, ज्योतिषी विदूषीबद्दल ‘एसोटेरिक वर्ल्डन्यूज’च्या जून १९८३ च्या अंकात काही मजकूर आला होता. या विदूषी होत्या ज्यूडी हेवन्ली. त्यांनी ‘ग्लोब’च्या १५ मार्चच्या आणि ‘आय’ चॅनल ७, लॉस अँजेलिसमधील फेब्रुवारी

१९८३च्या अंकात ऑकॅडमी ऑवॉर्डबद्दल भविष्य वर्तवलं होतं -

Best Picture : Gandhi

Best Director : Richard Attenbrough

Best Actor : Ben Kingsly

हे वाचताना मला आश्चर्य वाटलं. त्यानंतर त्या विदूषीचं आणि माझं काही मिनिटं बोलणं झालं. त्या बाईनी त्यांचे गुरू भारतीय आहेत, हे मला सांगितलं, त्यावेळी आश्चर्याचा आणखी धक्का बसला ते म्हणजे गुरू महेश योगी. असो.

महात्मा गांधीजींच्या जीवनावरील चित्रपट निर्मितीच्या प्रदीर्घ प्रवासात अनेक संस्था, अनेक व्यक्ती, पाठिंबा घायला पुढे सरसावल्या होत्या. बडोद्याचे महाराज, जोसेफ लेव्हीन, आणखीही काही संस्था होत्या. प्रत्येक घडीला नवीन प्रॉडक्शन डिझाईनर्स, वेळोवेळी संबंधित राहिलेले एकंदर चार-पाच स्क्रिप्टराईटर्स, आर्ट डिरेक्टर्स अशा व्यक्तींच्या भारत भेटीच्या वेळी त्यांना भेटण्यानं, त्यांच्याबरोबर प्राथमिक हालचालीत माझा खूप संबंध येई. मला फोन किंवा केबल आली की मी अहमदाबाद, दिल्ली, कुठंही तातडीनं पोचत असे. या परदेशी लोकांच्या बरोबर केलेल्या प्रवासामध्ये मला एक फार गमतीचा अनुभव आला. काहीसं माझं शिक्षण झालं. आपल्या देशातल्या वैविध्यात, जीवनपद्धतीत आपल्याला आकर्षक; चमत्कार वाटावा असं काहीच मनाला भावत नसतं, कारण कित्येक गोष्टी आपण गृहीतच धरतो. अगदी साधी गोष्ट. निरनिराळी योग्य ठिकाणं पाहणं, व्यक्तींना भेटणं. या प्रवासामध्ये एकदा पुण्याला परतताना आम्ही कात्रज घाटातून खाली मोटारीनं उतरत होतो. तेव्हा एका वळणावर आमच्या एका परदेशी मित्रानं गाडी थांबवायला सांगितली. कॅमेरा सरसावून तो बाहेर आला आणि समोरचं दृश्य टिपू लागला. कात्रज घाटात एका टेकडीवर घाट उतरताना एक छोटंसं खेडं आहे. खाली दरीत पाणवठा, एक विहीर आहे. एक बाई खांद्यावर धुण्याचे पिळे, काखेत घागर, त्याच हातात पाण्यानं भरलेली एक तपेली, डोक्यावर हंडा आणि त्यावर मध्यम आकाराची तपेली आणि उजव्या हातात भरलेली बादली असं सर्व घेऊन पाऊलवाटेवरून चालत होती. ते छायाचित्र टिपून आमचा मित्र उद्गारला, "फॅन्टस्टिक! व्हॉट बॅलन्सिंग!" मी त्याला सांगितलं, की ही बाई दिवसातून अशा निदान पाच-सहा तरी फेऱ्या मारत असणार. ती बाई चढण चढत होती. पण ह्या गृहस्थाला घाम फुटला होता. बिहारमध्ये चंपारण्याकडे जात असताना वाटेत रस्त्यालगतच्या खेड्यात गुरांचा बाजार होता आणि अगदी रस्त्याला लागूनच रंगीबेरंगी काचेच्या आणि लाकडाच्या मोठ्या मण्यांच्या अनेक माळांचं दुकान होतं. आमच्या पाहुण्यांच्या

इच्छेप्रमाणे आम्ही थांबलो. माझ्यातफें परवानगी विचारून आमच्या ह्या परदेशी मित्रानं किती तरी माळा घेऊन त्या आपल्या सर्व अंगाभोवती गुंडाळायला सुरुवात केली - गळ्यापासून गुडघ्यापर्यंत. झालं! आपल्याकडं गर्दी जमायला काय वेळ लागतो? गुरांच्या गळ्यात घालायच्या माळा हा गोरा बाबा अंगाभोवती गुंडाळतो आहे, याचं सगळ्यांना कुतूहल ! आमच्या मित्रानं मला विचारलं, “मला हे सगळं मिळेल का? आणि किती किंमतीला?” माझ्या मध्यस्थीनं सगळा सांदा ७२ रुपयांना झाला. त्या सर्व माळा घेऊन तिथून निघाल्यानंतर आमचा हा मित्र आम्हांला आनंदात म्हणाला, “आता ह्या साऱ्या माळा घेऊन जाणार. म्हणजे माझ्या मुलीच्या कॉलेजमधल्या फॅन्सी ड्रेसिंगच्या ड्रेपरीची सोय झाली.”

प्रयत्नांच्या आणि प्राथमिक तयारीच्या वर्षांमध्ये ज्या ज्या वेळी आम्ही पुण्यात या कामाच्या संबंधात राहत असू, त्या त्या वेळी, इथं अगदी पश्चिमात्य पद्धतीचं हॉटेल नसल्यानं, टर्फ क्लबमध्ये वास्तव्य असे. टर्फ क्लब, श्री.कोठारींचे एक स्नेही श्री.जठार यांचा बंगला, मुंबई-दिल्लीची हॉटेल्स आणि प्रवासातील वाहनं या विचारमंथनांच्या जागा असत. रात्रीची खूप जागरणं होऊ लागली की मोतीलाल कोठारीना त्यांच्या प्रकृती अस्वास्थामुळे ही दगदग झेपत नसे. रात्री जेवण झाल्यानंतर त्यांचे पाय दुखत असत. त्यांना दगदगीनं, सगळ्या जबाबदारीच्या भारानं जड वाटे. कित्येक वेळा आम्ही दोघेच खुर्च्या ओढून बोलत बसत असू. तेव्हा ते म्हणायचे, “आपण या चित्राची एवढी खटपट करतोय, हे चित्र काही झालं तरी व्हायला पाहिजे. पण का, कुणाला ठाऊक, मला सतत वाटतं हे चित्र पाहायला मी असेन की नाही !” आणि दैवदुर्विलास असा की खरोखरच चित्र पाहायला ते राहिले नाहीत. सर्वोच्च परितोषिकं मिळाल्याचं पाहायला राहिले नाहीत. गांधीजींच्या जीवनावर चित्रपट करण्याच्या संकल्पनेचा जनक शेवटपर्यंत या चित्रपटाचं यश पाहायला राहिला नाही. सर रिचर्ड अॅटनबरो यांनी तर त्यांची आठवण अखेरपर्यंत ठेवून त्यांचा ऋणनिर्देश ठिकठिकाणी केला आहे.

हा चित्रपट झालाच पाहिजे, यासाठी टेम्सकाठच्या एका दिग्दर्शक-निर्मात्यानं केलेले भगिरथ प्रयत्न ही एक कौतुकाची गोष्ट आहे. चित्रपटासारख्या व्यवसायात राहून महात्मा गांधींच्या असामान्य व्यक्तिमत्त्वानं भारावून जाऊन त्यांच्या जीवनावर चित्रपट करण्यासाठी सतत वीस वर्ष सर रिचर्ड अॅटनबरो यांनी केलेली प्रयत्नांची पराकाष्ठा ऋषितुल्य म्हणावी लागेल. माझ्या भाग्याची गोष्ट ही, की या वीस वर्षांच्या प्रयत्नांच्या प्रवासातील प्रत्येक वळणावर, यशापयशांत मी सहभागी होतो, साक्षीदार होतो. रिचर्ड अॅटनबरो यांनी प्रथम आंतरराष्ट्रीय स्तरावरच्या

कितीतरी निर्मात्यांकडून या चित्रपटाला आर्थिक साहाय्य मिळवण्याचा प्रयत्न केला. भारतातही केला. व्यक्तिजीवनाचा अभ्यास म्हणून असंख्य तास गांधीजींच्या जीवनावरचं चित्रण पाहिलं. त्यांच्या जीवनाशी निगडीत अनेक स्थळं, व्यक्ती यांच्याशी संपर्क ठेवला. भारतीय वातावरण, जीवन पद्धती, पेहसव अशा सर्व पैलूंचा अभ्यास केला. बारकावे आणि दृश्यरूपातील तपशील यांचा अगदी चोखंदळपणानं ते पाठपुरावा करीत. एकदा तर 'चंपारण्य आणि निळीची झाडं प्रत्यक्ष पाहून येणं आवश्यक आहे' म्हणून अडून बसले. गांधी जीवनपद्धती, दिनचर्या जाणून घेण्यासाठी आचार्य विनोबाजींची पद्धती पाहणं त्यांना आवश्यक वाटलं. अभ्यास, चिकाटी आणि योजनाही निदोषच असावी म्हणून त्यांनी भारतीय तंत्रज्ञांचं साहाय्य घेतलं. त्यात कला विभागात राम एडेकर, भानू अथय्या, गोविंद निहलानी अशा अनेक निवडक व्यक्तींना बरोबर घेतलं. आयुष्यभर सत्य, अहिंसा आणि समानता यांसाठी झटणाऱ्या गांधीजींच्या जीवनाचा शेवट असा व्हावा, याची हा चित्रपट करणाऱ्या परकीयांना सतत खंत वाटत असे.

खूप वेळा असं वाटतं, की मानवी जीवनाशी संबंधित जे मोठे प्रकल्प होतात त्यांच्या संकल्पनेच्या उगमाशी दुःखद घटनेच्या संवेदनांची शक्ती तर नसते ना?

साहित्याचा, काव्याचा उगम क्रौंचवधाच्या दैवदुर्विलासातून व्हावा? जगातल्या निवडक आश्चर्यांपैकी भारतातल्या ताजमहालची पार्श्वभूमी तरी काय? असंच काही 'गांधी' या प्रकल्पाच्या मुळाशी असेल काय?

मध्यंतरीच्या काळात माझा चित्रपट माध्यम आणि क्षेत्रात निरनिराळ्या संस्थांशी संबंध आला. परदेशी प्रवास झाले. या क्षेत्रातील काही प्रकल्पांशीही संबंध आला; संसारात आर्थिक स्थैर्य मात्र कधीच आलं नाही.

मधूनमधून माझ्या कोल्हापूरला फेऱ्या होत. आमच्या कॉलेज मित्रांपैकी काहीजण मुंबईत भेटत असत. एकदा मी असाच कोल्हापूरला निघालो असताना गाडीचं माझं रिझर्वेशन वरच्या बर्थवर होतं. इतर रिझर्वेशनची नावं पाहून खडेंकरसरही गाडीला आहेत हे वाचून मला खूप आनंद झाला. माझ्या बर्थवर सामान टाकून बॅटरी घेऊन आपण जणू सरांचं स्वागत करायला उभं राहायचं या खटपटीत मी होतो.

बॅग वगैरे ठेवून दाराकडं यायच्यापूर्वी माझ्या पाठीत जोराचा धपाटा बसला. एकदम चमकून बघतोय तर आमचे बाळासाहेब खडेंकर ! सर मला म्हणाले,

“मला माहीत आहे तू आता खूप मोठा डिरेक्टर झाला आहेस. वुई फील प्राऊड ऑफ यू.” हात पळवताना मला हा शब्दासहीत समजून तिच्या संवेदना अजून पाठीशी बाळगून आहे. त्यानंतर मात्र त्यांची कधी भेट झाली नाही. अशी एखादी भेट आपल्याला आपल्याच गतकाळातील विश्वात घेऊन जाते.

- वै. राम गबाले

(‘आत्मचित्र’ पुस्तकासाठी भारतातील संपर्क - अरुण जाखडे - २५४४२४५५)